

Ivan Smiljanić

Osječka ulica 205, HR-33000 Virovitica
ivan.smiljko@gmail.com

Povijesno-filozofijsko istraživanje europskoga identiteta

Sažetak

U ovom se radu istražuju pretpostavke i načini na koje se može razumjeti ideja europskoga identiteta na duhovnim temeljima, odnosno konkretnije, uvjeti mogućnosti za tumačenje europskoga identiteta u kontekstu proučavanja zajedničke kulturne povijesti europskih naroda. Budući da je naša izvorišna osnova tumačenja povijesti Europe princip duha, koji se u povijesnoj sferi ponajprije utjelovljuje u domeni onoga kulturnoga, čija je reprezentacija sâm život duha u umjetnosti, no ponajprije u filozofiji i religiji, za početak istraživanja odabrali smo upravo djelo britanskoga filozofa i povjesničara kulture Christophera Dawsona, koji na jedan uzorni način demonstrira ono do čega nam je u ovom radu ponajprije stalo. Uzimajući u obzir hijerarhizaciju stupnjeva zbiljnosti – duh, kultura, religija – Dawson konstruira koncept europskoga identiteta, već po definiciji zajedničkoga svim europskim narodima kao povijesnim tvorbama, tumačeći europsku kulturu kao izraz onoga organskoga. Upravo zato smijemo govoriti o korijenima europskoga identiteta. U smislu svega prethodno rečenoga, zajednički europski identitet, koji počiva na europskoj kulturi, svoje korijene ima u kršćanskoj filozofiji i religiji koja, prema Dawsonu, nije puka idealistička činjenica, nego je izraz povijesne, političke, društvene i pravne zbiljnosti.

Ključne riječi

Christopher Dawson, kultura, religija, kršćanstvo, Europa, identitet, kulturna povijest, duh

Uvod

Filozofijski rečeno, polazeći od duha kao principa svega što uopće jest, sferu povijesti nužno moramo promatrati kao pozornicu za zbivanja koja svoje izvorište imaju u duhu. Upravo se ta duhovna djela ponajprije utjelovljuju i bivaju vidljivima u kulturnom životu čovjeka. Taj kulturni život, hegelijanski izraženo, ogleda se u trojstvenosti zorova umjetnosti, predodžbi religije i pojmova filozofije. Upravo religija i filozofija pružaju možda i ponajbolji hermeneutički ključ za tumačenje kulturne povijesti čovječanstva općenito, a europskih naroda poglavito. Kako bismo uopće mogli govoriti o povijesti razvoja europske kulture, već se *a priori* kao temeljno polazište mora uzeti *egzistencija* nečega takvoga kao što je europski identitet. Naravno, pritom se nimalo nije odgovorilo na ključno pitanje *esencijalne* naravi, naime na ono o tome što uopće jest nešto takvo kao što je europski identitet. Konzekventno govoreći, očigledno da iz naših temeljnih principa mora slijediti zaključak kako je on nešto što svoje temelje, u konačnici, mora imati u duhu, čiji je najprimjereniji izraz kultura u vidu religije i filozofije. Time smo na sasvim formalistički način ocrtili obrise naših filozofijskih istraživanja i predstojeće nam potrage za esencijom europskoga identiteta čija bi svrha i ishodište morali biti pronalazak sadržaja toga identiteta.

Na tom nas putu filozofijskoga istraživanja u velikoj mjeri može usmjeravati povijest same filozofije, odnosno ideje u svome povijesnome kontekstu. Nai-

me, moć ideja da oblikuju povijesnu stvarnost nešto je što ne prepoznaje samo filozofija nego i znanstvena historiografija u vidu svojih različitih subdisciplina poput intelektualne povijesti i povijesti ideja, s važnom opaskom da je historiografija, u svom nastojanju da se od samih svojih početaka, po uzoru na prirodne znanosti, samokonstituira kao egzaktna znanost, postavila jasna ograničenja u smislu da se ideje uvijek moraju promatrati i istraživati u svome društveno-povijesnom kontekstu. Iako filozofija nije ograničena takvim samonametnutim restrikcijama, za historiografiju se to pokazalo i kao primjereno oruđe u traganju za filozofijskim putokazima kao vrijednim idejnim doprinosima povijesti. Svakako da je Christopher Dawson (1889. – 1970.) upravo takav jedan mjerodavni filozofijsko-povijesni putokaz. Dawson je, naime, bio zasigurno jedan od najutjecajnijih i najznačajnijih britanskih kulturnih povjesničara i filozofa u čitavom 20. stoljeću, no koji je danas gotovo pao u zaborav ili je barem redovito ispuštan iz vidokruga u sve potrebnijim i češćim raspravama o europskoj prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Njegova je osnovna teza da su, opet naravno duhovno gledajući, kršćanska filozofija i religija ključni čimbenici u usponu onoga što se općenito naziva europskom kulturom, ali djelotvornost kršćanskoga svjetonazora nije oblikovala samo svijest europskoga čovjeka, u smislu njegova iznutra izgrađivanoga individualizma, nego ga je upravo zahvaljujući tome ponukala da preobrazi svoju političku i društvenu stvarnost. Njegovi su misaoni prodori u dubine europske povijesti tim značajniji što su iznijeti sredinom 20. stoljeća, a sazrijevali u njegovoj prvoj polovici, no svejedno su se pokazali iznimno točnima. Primjericice, Dawson će u svom povijesno-filozofijskom djelu *Razumijevanje Europe*, imajući duboki uvid u tisućljetnu kršćansku povijest Europe, ustvrditi:

»Bitno je da shvatimo da negdašnje kršćansko zajedništvo nije bilo tek neki pobožni ideal, već pravna činjenica na kojoj je bio izgrađen društveni ustroj zapadne kulture.«¹

Prethodno rečeno upravo je pretpostavka svakom daljnjem pokušaju traganja za europskim identitetom, poglavito u onolikoj mjeri koliko se s ozbiljnošću i konzekventnošću uzima neupitnom činjenica o moći ideja da oblikuju povijesnu zbiljnost. Europska kulturna povijest izraz je i plod filozofijske i religijske baštine zajedničke svim europskim narodima. Upravo je ta ista kultura neosporno nastala u suradnji, ali i u sukobu europskih nacionalnih zajednica, čime je već sažeto i koncizno pokazana bit Europe koja ne počiva isključivo na suradnji, nego i na neizbježnom sukobu koji ostavlja zajedničke povijesne ožiljke europskim narodima. Naime, Europa nije tek kontinent, nego zajednica različitih naroda ujedinjenih oko vlastite kulture kao nositeljice europskoga identiteta čiji se temelji nalaze u duhu jer bez njega nije moguće govoriti o jedinstvu toga identiteta kao zajedničke duhovno-kulturne baštine svih europskih naroda.

1. Nužnost rasprave o ideji Europe

Europa je, općenito uzevši, vrlo problematičan pojam, s obzirom na to da je, u geografskom smislu, gotovo privjesak azijskoga kontinenta. Još paradoksalnije, ona nije čak ni poluotok, nego je tek poluotočno proširenje velike euroazijske kontinentalne mase, no činjenica da o Europi postoji metafizička potreba uvijek iznova govoriti, potvrđuje značajnost Europe kao duhovnoga konstrukta. Možemo ustvrditi kako je Europa stoga mjesto najkultiviranije raznovrsnosti koja ipak ne natkriva mogućnosti stvaranja zajedničkoga europskoga identiteta. Ta se raznovrsnost ogleda i u spomenutom geografskom

smislu počevši od Španjolske s brojnim političkim, jezičnim i kulturnim tradicijama, Francuske kao zajednice mnogobrojnoga jezičnoga i narodnosnoga nasljedstva, preko Italije kao renesansne Europe u malom, do Švicarske kao iznimno uspješne konfederacije samoupravnih kantona triju velikih europskih nacija. Raznovrsnost je bila i česti uzrok ratnih sukoba u Europi i svijetu, a ne tek idilično stanje kakvo priželjkuju suvremeni ideolozi liberalizma, pa ipak u Europi ta raznovrsnost u bitnome smislu određuje narav zajednice europskih naroda. Koliko je Europi bitna raznovrsnost, u smislu opstojanja neovisnih i suverenih nacionalnih država, Dawson pokazuje upućujući na primjere poput Bugarske i Finske koje su bile daleko bogatije i naprednije kao neovisne države, nego kao dijelovi davnašnjih velikih imperija ili današnjih nad-državnih tvorbi.² Naime, veliki su imperiji, izgrađeni na svojim hegemonističkim idejama nesposobnima i apsolutno neadekvatnima za rješavanje pitanja malih naroda, neprimjeren politički i državni okvir za malobrojnije narode u takvim heterogenim političkim zajednicama jer po inerciji same stvari politička i gospodarska moć gotovo redovito prelazi u ruke najbrojnijega naroda, osobito ako je država organizirana na modernom centralističkom i unitarističkom temelju, što je bilo osobito vidljivo, primjerice, u objema Jugoslavijama i Savezu Sovjetskih Socijalističkih Republika.

Što se tiče geografskoga razmještaja unutar same Europe, tek s Njemačkom počinje prevladavati, kako u geografskom, tako i u političko-povijesnom smislu, jedinstvo nad različitošću, što Dawson izražava na sljedeći način:

»Tek kad se približimo pjeskovitoj i bezličnoj ravnici sjeveroistočne Njemačke, uočit ćemo različit tip krajolika i različit obrazac društva, a što više idemo prema istoku, to više raznolikost ustupa mjesto jednoobraznosti, a utjecaj velike središnje kontinentalne mase postaje sve očitiji.«³

Europa je, prije svega, tvorba čovjeka, odnosno točnije, njegova duha. Ideja Europe ima primat pred njenom geografskom ili geopolitičkom važnošću jer je uopće pretpostavka i njihov uvjet mogućnosti. Za enigmu Europe sasvim je simptomatično i to što će otac europske historiografije, Herodot, reći da ne zna odakle različita imena prostorima poput Europe,⁴ Azije i Libije (sjeverne Afrike), ali ne osporava da su to, u povijesnom smislu, suprotstavljena

1

Usp. Christopher Dawson, *Razumijevanje Europe*, prev. Mijo Pavić, Verbum, Split 2002., str. 23. Knjiga je u engleskom originalu prvi put objavljena 1952. godine u Londonu pod naslovom *Understanding Europe*. Dawson se problematikom naravi i korijenima europskoga jedinstva bavio i u svom djelu iz 1932. godine pod naslovom *The Making of Europe. An Introduction to the History of European Unity*.

2

U današnje vrijeme globalizacije, upravo se te superstrukture pokazuju suviše tromima i inertnima da bi mogle uspješno rješavati probleme lokalnoga ili regionalnoga značaja, ako su i pogodne kao međunarodni forumi za rješavanje problema i kriza od globalnoga značaja. Kao najsvrsishodniji i najpogodniji alat za lokalne i regionalne probleme još uvijek opstaje nacionalna država, ako se u nekoj mjeri i pokazuje nedostatnom za rješavanje globalnih problema.

3

C. Dawson, *Razumijevanje Europe*, str. 57.

4

»Što se tiče Evrope, nijedan čovjek nema jasnu spoznaju o tome je li ona okružena morem, niti odakle je dobila to ime, niti se može razabrati tko joj ga je dao, ako nećemo reći da je kopno dobilo ime po Europi iz Tira: a prije je, dakako, bila bezimena kao i druga kopna. Ali ta je Europa očito potjecala iz Azije i nije stigla do onog kopna koje danas Grci nazivaju Evropom, već najviše iz Fenikije na Kretu, a s Krete do Likije. Toliko neka bude rečeno o tome: a mi ćemo i dalje upotrebljavati njihova uobičajena imena.« – Herodot, *Povijest*, prev. Dubravko Škiljan, Matica hrvatska, Zagreb 2007., IV, 45, str. 342.

područja, pa makar se u suvremenosti i povezivali orijentalni nacionalist i okcidentalni znanstvenik, kako to Dawson primjećuje, ponajprije na osnovi materijalizma. Upravo su ta dva primjera paradigmatična za dijagnozu europske krize jer su obje te pozicije svojevrsno iznevjeravanje tradicija vlastitih kultura. Naime, svaka kulturna tvorba ima vlastite korijene iz kojih izniče njen specifičan i jedinstven svjetonazor, a konzekventno i njeno razumijevanje svijeta i čovjeka. Preuzimajući mehanički i nekritički kulturne zasade drugih kultura, činimo štetu onoj vlastitoj. Sukobljavanje Istoka i Zapada na duhovnom polju stoga ne treba čuditi, što i Dawson uviđa:

»Premda i jedna i druga strana mogu misliti da je baš ona pobjednik, istina je da među njima nema pobjednika, već su i jedna i druga pobijedile vlastitu duhovnu tradiciju i vlastite duhovne korijene.«⁵

U tom smislu, sadašnja kriza europskoga identiteta tek je odraz krize europske kulture kao duhovnoga entiteta. Prema Dawsonu, svaki budući pokušaj uspješnoga prevladavanja te identitetske krize uključuje i nužnost dijaloga sa Sjedinjenim Američkim Državama koje ipak nisu dio Europe, no jesu dio europske kulture i njen najbolji izdanak, isključivo u smislu ekonomije, tehnike i znanosti. S krizom s kojom se suočava Europa suočava se istovremeno i svijet, ali moramo imati u vidu kako je u Europi ona, zbog njenih korijena povezanih s kulturom, možda i najizraženija, pa Europa stoga i posjeduje najadekvatnije duhovne potencijale za njeno prevladavanje. Takav pothvat, ako ostane isključivo vezan uz europsku političku i gospodarsku moć, nedvojbeno je upitan s obzirom na vlastitu realizaciju, što je činjenica koju ne zaobilazi ni sâm Dawson:

»Zapadnu civilizaciju ne može spasiti ni Europa ni Amerika; ona se može spasiti samo zajedničkim naporom koji se ne smije ograničiti na neposredne političke ciljeve, već mora obuhvatiti sve moguće oblike suradnje utemeljene na zajedničkim duhovnim načelima.«⁶

Za poprilično jednostavan uvid, dakle bez suviše velikoga duhovnoga napora, u to koliko zapadna, odnosno europska kultura, uistinu znači u povijesti čovječanstva, dovoljno je spoznati da čak i žestoke kritike njenoga imperijalizma i kolonijalizma, koje najčešće dolaze od ljudi različitih orijentalnih ili orijentalističkih usmjerenja,⁷ prije svega, počivaju ili na nacionalizmu ili na komunizmu kao *par excellence* tvorbama zapadnjačkoga duha. Prema Dawsonu, to je odraz procesa kojim neeuropske kulture primaju europske revolucionarne ideje, a koji se razvija u trima etapama: kulturni nacionalizam, socijalna revolucija, nijekanje i odbacivanje viših kulturnih vrjednota. Moramo ipak primijetiti kako i Dawson tu ima donekle redukcionističku vizuru pišući o nacionalizmu isključivo u njegovoj negativističkoj i ekskluzivističkoj varijanti. Naime, nacionalizam jest izraz revolucionarnosti duha, no ne nužno i ekskluzivizma i negacionizma. Njegova bît izražava zahtjev za slobodnim samokonstituiranjem naroda u okviru vlastite političke zajednice razumljene kao nacionalne države.⁸ U tom je smislu nacionalnost temeljna odrednica zajedničkoga europskoga identiteta. Dawson je to ispravno prepoznao kada je zaključio:

»Europa svoj jedinstven značaj duguje činjenici što jest i što je uvijek bila zajednica naroda, od kojih je svaki bio svjestan svoje vlastite osobnosti i vlastitih političkih ustanova i zakona, s tim što su svi europski narodi bili ujedinjeni zajedničkom duhovnom tradicijom, zajedničkom duhovnom kulturom i zajedničkim moralnim vrednotama.«⁹

Iz shvaćanja Europe kao zajednice nacionalnih država mogli bismo konzekventno izvući i načelnu kritiku svih kritičara europske kulture. Upravo to

Dawson i čini. Njegova kritika ne pogađa samo tadašnje političke i ekonomske čimbenike neprijateljske Europi, nego i današnje izvaneuropske kritičare europske kulture, poput nekih azijskih i afričkih ideologa, ali i onu oholu američku uvjerenost u superiornost tzv. »američkoga načina života«. Njegova kritika pak ponajviše pogađa europske kritičare vlastite kulture, što je ipak svojevrsna jedinstvena pojava u povijesti jer, primjerice, uslijed propasti helezizma ili Rima nisu postojali apsolutni poricatelji i nijekatelji vlastite kulturne baštine ili su barem bili marginalizirani.¹⁰ To je posljedica jednoga sasvim specifičnoga razumijevanja povijesti kao pozornice djelovanja ideja. Naime, riječ je o razumijevanju uvjetovanom svjetonazorom koji je započela oblikovati liberalistička ideologija još od 17. stoljeća.¹¹ Naravno, utoliko što je već po svojoj genezi jedna od ideologija, liberalizam nužno mora biti jednostrano i redukcionističko shvaćanje svijeta i položaja čovjeka u njemu.¹² Dawson će kasnije, uzimajući u obzir pokušaj svestranoga tumačenja svijeta i čovjeka,

5

C. Dawson, *Razumijevanje Europe*, str. 132.

6

Ibid., str. 177.

7

Ovdje je nezaobilazna referenca Edward Said kao utemeljitelj tzv. postkolonijalnih studija i kritike europskoga načina mišljenja o Istoku. O tome vidi više u: Edward Said, *Orientalism*, Penguin, London 1977.

8

Ujedno se ograđujemo od suvremenih pre-dominantnih teorija o nacionalizmu, od kojih bismo izdvojili: Eric J. Hobsbawm, *Nacije i nacionalizam. Program, mit, stvarnost*, prev. Nata Lengić, Novi Liber, Zagreb 1993.; Benedict Anderson, *Nacija. Zamišljena zajednica*, prev. Nata Lengić, Nataša Pavlović, Školska knjiga, Zagreb 1990.; Ernest Gellner, *Nacije i nacionalizam*, prev. Tomislav Gamulin, Politička kultura, Zagreb 1998. Naše je shvaćanje nacionalizma blisko organicističkim teorijama o podrijetlu nacija i kultura. O jednom takvom shvaćanju vidi više u: Ivo Pilar, *Borba za vrijednost svoga »ja«*. *Pokus filozofije slavenskog individualizma*, Udruga Hrvatsko zajedništvo, Zagreb 2020.

9

C. Dawson, *Razumijevanje Europe*, str. 213.

10

Joseph Ratzinger također piše o opasnosti od pojedinih europskih intelektualaca, ali i širokih slojeva stanovništva, da zapadnu u mržnju prema vlastitoj kulturnoj tradiciji i europskom identitetu. O tome vidi više u: Joseph Ratzinger, *Europa. Njezini sadašnji i budući temelji*, prev. Josip Krpeljević, Verbum, Split 2005. Posljedice toga mogu se jasno prepoznati u zahtjevima za smanjenjem broja stanovništva (kultura smrti i drastičan pad stope nataliteta u Europi), radikalnom negiranju cjelokupnoga europskoga nasljedja, nekritičkoj podršci

nastavku procesa ilegalnih migracija ili pak metodama i pokušajima marginalizacije kršćanskih javnih svetkovina i kršćanstva općenito. O tome vidi više u: Douglas Murray, *Čudna smrt Europe. Imigracija, identitet, islam*, prev. Marija Perišić, Jeny Ruder, Egmont, Zagreb 2018.

11

Suvremene politološko-pravne i filozofijske kritike liberalizma kao ideologije, poglavito iz perspektive katoličkoga/kršćanskoga svjetonazora, postaju sve češće, a dolaze ponajviše iz redova američkih sveučilišnih profesora koji liberalizam općenito, bio onaj njen konzervativni, klasični vid (republikanci) ili onaj progresivni, radikalni vid (demokrati), promatraju kao problematičnu ideologiju prepunu kontradikcija i jednako toliko razloga vlastitog uspjeha koliko i sjemena vlastite propasti, zbog čega i moramo razmišljati o »slobodi nakon liberalizma«. O tome vidi više u: Patrick J. Deneen, *Zašto liberalizam nije uspio?*, prev. Mijo Pavić, Verbum, Split 2020.

12

Bitno je napomenuti kako Dawson razlikuje tri moguća značenja pojma liberalizma. Naime, razlikuje liberalnu tradiciju sa svojim korijenima u Engleskoj i Sjedinjenim Američkim Državama, liberalni oblik ideologije koji se razvijao ponajprije u Francuskoj, ali i u Engleskoj, te liberalizam kao oblik stranačke organizacije koji je započeo u Španjolskoj. Na taj način, Dawson pokušava u liberalizam vratiti slobodu, po kojoj je ta idejna struja uopće i dobila ime (lat. *libertas*), kao temeljno načelo liberalističkoga svjetonazora naustrb koncepta jednakosti koji je počeo prevladavati. Time se Dawson približava Hegelu u smislu da povijest promatra isključivo kao (sebe)potragu za slobodom, no ipak samo povijest zapadne civilizacije. O tome vidi više u: Christopher Dawson, *The Judgement of the Nations*, The Catholic University of America

odlučno i realistično ustvrditi o jednom nacionalizmu donekle sličnom fenomenu koji je također u znatnoj mjeri predodredio današnju europsku krizu identiteta:

»Ma kakvo, s moralnoga stajališta, bilo naše mišljenje o imperijalizmu, mi ga moramo prihvatiti, jednako kao rat i državu, kao jedan od konstitutivnih elemenata od kojih je suvremeni svijet stvoren. Uostalom, čak i kada ga prosuđujemo sa strogo moralnoga stajališta, moramo uzeti na znanje njegov dvostruki značaj. Njega su, kao i civilizaciju, poticali idealni i zemaljski razlozi i stoga se u njemu očituje i crta misionarstva i želja za stjecanjem. Imperijalizam je iznio na vidjelo najbolje i najgore elemente u europskoj kulturi.«¹³

Krizu europskoga identiteta, prije svega, karakteriziramo, slažući se u tome s Dawsonom, kao krizu duhovne naravi, pa stoga zaključujemo kako duhovno mora biti i njezino razrješenje. Naime, kriza je po svojoj naravi duhovna jer se zapadni čovjek pokazao nesposobnim za ovladati silama koje je sâm uz pomoć vlastitoga duha stvorio.¹⁴ Pritom je poziv na obrazovanje u bitnome smislu promašen kao možebitni put prema razrješenju trenutne krize. Suvišno je, prema Dawsonu, pozivati na daljnje obrazovanje zapadnoga čovjeka, u načelu gotovo uvijek obrazovanje kvantitativne naravi, s obzirom na to da je taj isti zapadni čovjek univerzalno obrazovan individuum kao što to nije bio nijedan drugi prije njega u povijesti, no sada mu nedostaje upravo onaj temelj nekadašnjega europskog zajedništva koji je opstojao još i u ranom novom vijeku: humanističko klasično obrazovanje na grčkom i latinskom jeziku kao najvažnije sredstvo prenošenja tradicije i kulture u periodu humanizma i renesanse. Bitno je razumjeti kako je čak i takvo klasično obrazovanje u humanizmu i renesansi bilo tek intelektualna nadgradnja na zajedničkim duhovnim temeljima, odnosno na zajedničkoj kulturi koja se na tlu Europe očituje kao kršćanska religija sa svojim moralnim vrijednostima i kulturnim dosezima. Ipak, od toga je razdoblja zajednička kultura počela sve više počivati na sekularnim temeljima, a ne na onim religijskim, u smislu samosvijesti kršćanske kulture o vlastitom podrijetlu.

Prema Dawsonu, klasično humanističko obrazovanje omogućilo je ljudima poput Erazma Roterdamskoga ili Huga Grotiusa, kasnije Gottfrieda Wilhelma Leibniza ili Johanna Wolfganga von Goethea, da imaju u vidu, prije svega, jedinstvo europske kulture, što je ispravna predodžba utoliko što svaka kultura predstavlja unutarnje jedinstvo. Od 19. stoljeća naovamo, s obzirom na proces izgradnje ideje nacionalne države s osloncem na filozofije Johanna Gottlieba Fichtea¹⁵ i Friedricha Wilhelma Josepha Hegela¹⁶ ili nauk Heinricha von Kleista, često se dospievalo u opasnost da dio cjeline zasjeni cjelinu sâm u i da se umjesto onoga zajedničkoga usredotočuje na ono različito u kulturnom razvoju Europe utemeljene na kršćanskoj religiji. Kršćanska je religija ta koja je Europi omogućila oslanjanje na princip zajedništva, a ne različitosti. Europsko je zajedništvo već po sâmnoj svojoj biti zajedništvo različitosti. Iako je to izrečeno filozofijskim leksikom, u političkom smislu to za konzekvencu ima to da je današnja Europa u političkom i ekonomskom smislu moguća samo i jedino kao savez država u smislu najblaže varijante konfederalizma, a ne kao savezna država u smislu federalizma. Prepoznaje to i Dawson kada kaže:

»Upravo iz toga i takva razvitka proizlazi jedinstvo zapadne kulture. To je stoga što Europa nije politička tvorevina. Ona je zajednica naroda koji su imali istu vjeru i vjerovali u iste moralne vrijednosti. Europski su narodi dijelovi jedne široke duhovne zajednice te stoga samo proučavajući narav cjeline, možemo razumjeti funkciju pojedinih dijelova.«¹⁷

2. Mogućnost razrješenja krize europskoga identiteta

Filozofija je već odavno došla do spoznaje važnosti principa trojstvenosti koji vrijede za sve ono što uopće jest.¹⁸ Ostajući u najboljoj tradiciji povijesti filozofije, tako je i prema Dawsonu put k razrješenju krize europskoga identiteta trostruk. Zato i on svoje razumijevanje Europe utemeljuje na spomenutom principu trojstvenosti:

»Europa je zajednica naroda; Europa je duhovno jedinstvo, utemeljeno na kršćanskoj tradiciji; i suvremena pobuna protiv Europe neizbježna je posljedica gubitka zajedničkih duhovnih težnji i zajedničkoga sustava moralnih vrednota što ih je ona naslijedila iz kršćanske predaje.«¹⁹

Konzekventno, njegov prijedlog o razrješenju krize europskoga identiteta stoga uključuje Europu kao zajednicu nacionalnih država zajedničkoga europskoga identiteta i kršćanske kulture. To je upravo ona tako dugo tražena fina i nijansirana ravnoteža između ekskluzivnoga i jednostranoga oblika nacionalizma moderne suverene države i globalnoga plitkoga kozmopolitizma čiji oblici stvaranja, kako Dawson kaže, totalitarne svjetske države i njene civilizacije masa više upućuju na skrivanje pravih namjera nego na njihovo otkrivanje. S obzirom na to da je današnja civilizacija upravo ponajviše obilježena masovnošću sudionika u političkome spektaklu,²⁰ najpogodnija je od svih prethodnih u povijesti ljudskoga roda za manipulacije, pa time i za stvaranje totalitarnih političkih poredaka.

Press, Washington D. C. 2011., str. 39–48. To važno Dawsonovo poglavlje o pitanju liberalizma može se naći prevedeno i na hrvatski jezik: Christopher Dawson, »Neuspjeh liberalizma«, *Čemu* 22 (2021) 28, str. 150–159.

13

C. Dawson, *Razumijevanje Europe*, str. 134.

14

Usp. Martin Heidegger, »Pitanje o tehnici«, u: Martin Heidegger, *Kraj filozofije i zadaća mišljenja. Rasprave i članci*, prev. Josip Brkić, Naprijed, Zagreb 1996., str. 219–247.

15

Fichtea mnogi opravdano smatraju idejnim začetnikom teorije romantičnoga nacionalizma i na filozofijskim principima utemeljene države, što je sve potaknuo svojim *Govorima njemačkoj naciji* iz 1808. godine u razdoblju naizgled neslomive moći Napoleonova liberalno-imperijalnoga poretka u Europi. O tome vidi više u: Johann Gottlieb Fichte, *Reden an die deutsche Nation*, Felix Meiner Verlag, Hamburg 2008.

16

Dawson je načelni kritičar Hegelove političke filozofije i apoteoze luteranstva. Naime, Hegelova koncepcija o pruskoj državi kao apsolutnom dosegu duha u političko-povijesnoj domeni i zamisao o povijesti kao manifestaciji i objavi božanstva u vremenu zapravo je tek posljedica prihvaćanja osnovnoga dualizma u luteranstvu između pesimizma i dvere, odnosno negiranja svijeta i radikalnoga zahvaćanja

u sekularni poredak uz pomoć teoloških argumenata. O tome vidi više u: C. Dawson, *The Judgement of the Nations*, str. 23–38.

17

C. Dawson, *Razumijevanje Europe*, str. 30.

18

»Načelno trojstvo bivstvenih principa otkriva se npr. kod Platona u pojmovima *hen – aoristos dyas – on, peras – apeiron – mikton*; kod Aristotela u *hyle – morfe – synolon, on he on – dynamei on – energeia on*; u neoplatonizmu kod Prokla *mone – proodos – epistrose, hen – nous – psyhe, ousia – heterotes – tautotes, arhe – meson – telos, proton – meson – eshation, ousia – zoe – nous, noeton – noeton hama kai noeron – noeron*; u kršćanstvu *pater – filius – spiritus, principium – verbum – amor*; kod Eriugene *natura ex quo – natura per quod – natura in quo*; kod Fichtea *Thesis – Antithesis – Synthesis, Ich – Nicht Ich – Bestimmung*; kod Hegela *an sich – für sich – an und für sich, Sein – Wesen – Begriff* itd., kod Schellinga *Seynkönnendes – rein Seyendes – Seynsollendes*.« – Marijan Cipra, *Metamorfoze metafizike. Duhovno-znanstveni pojam povijesti filozofije*, Zrinski, Čakovec 1978., str. 329.

19

C. Dawson, *Razumijevanje Europe*, str. 9.

20

Usp. José Ortega y Gasset, *Pobuna masa*, prev. Zlatko Gašparović, Anali naših dana, Zagreb 1941.

Na putu istraživanja naravi europskoga identiteta, kako bismo mogli ponuditi putokaz prema stvarnim rješenjima njegove današnje krize, suočeni smo s mnogobrojnim poteškoćama, odnosno postoji nekoliko značajnih prepreka na putu prema razumijevanju zajedničkoga europskoga duhovnog identiteta. Naime, Europa je ipak u suvremeno doba postala mjesto neizbježnih susreta i dodira, gotovo do poistovjećivanja, nacionalnih država s vlastitim nacionalnim shvaćanjima povijesti. To je prirodno već po samoj biti nacionalnih država koje se samorazumijevaju kao političke zajednice u čijim su temeljima narodi kao tvorbe, prije svega, organskoga podrijetla. Zato u njima često nije ostajalo dovoljno prostora za formuliranje još i zajedničkoga europskoga identiteta, no i općenito, duhovni identitet postajao je sve manje važan u kontekstu posvemašnje sekularizacije europske kulture, koja se već od Martina Luthera sve više odvajala od vjere (ponajprije od čina prevođenja *Biblije* na njemački vernakularni jezik).²¹ Naime, upravo je jezični nacionalizam početak gradnje svakoga oblika nacionalnih identiteta, no uz taj pozitivni proces dakako postoji i opasnost od marginalizacije duhovnih čimbenika u povijesti uopće, a na primjeru europskoga identiteta poglavito. Na primjeru europskoga identiteta imamo najviše mogućnosti ogledati povijesnu zbiljnost, i to na način na koji ju predominantno gradi duhovna zbilja. Od takvoga mišljenja ne odstupa ni sâm Dawson:

»Doista, s punim pravom možemo kazati da je zapadna kultura kao cjelina plod ovoga neprekidnog tisućgodišnjeg duhovnog nastojanja i da u europskom životu nema ni jedne pojave koja ne bi bila njime obilježena.«²²

Ipak, važno je konstatirati kako je možda i najvažnija prepreka u shvaćanju identiteta europske kulture u tome što je ona postala kultura u apsolutnom smislu tijekom procesa kolonizacije u 19. stoljeću i globalizacije u 20. stoljeću. Europska kultura postala je kulturom čitavoga svijeta i tako izgubila prirodne granice prema onim drugim kulturama spram kojih bi mogla izgraditi koherentan sistem vrijednosti na kojima bi njen identitet počivao. Teret je to koji se u povijesnom kontekstu ponajviše nametnuo upravo europskoj kulturi, što se u političkom smislu ponajprije izražavao u prenošenju zapadnih kulturnih i civilizacijskih vrijednota orijentalnim zemljama koje su se, doduše nevoljko, ipak prilagodile tome (prvo Japan, pa ostale azijske zemlje), tako da je danas, ipak gledajući prilično površno, gotovo nemoguće govoriti o suštinskim razlikama između Istoka i Zapada. Naravno da je to shvaćanje odveć plitko da bi moglo biti istinito, no ono je važan čimbenik u današnjem globaliziranom svijetu koji određuje i smjer gibanja europske kulture zajedničke svim europskim nacionalnim državama, poglavito uslijed geopolitičkih potresa prilikom povratka Rusije i Kine u sâm vrh svjetske politike. To je efektivno ukinulo bilo kakva razmatranja o nametanju unipolarnoga svijeta koja su se još mogla čuti krajem 20. stoljeća.²³

Suvremene kritike, što vrijeme više odmiče sve glasnije i neutemeljenije, prethodno spomenute ekspanzije europskoga faustovskoga duha²⁴ na neeuropska područja, paradoksalno, upravo su dovele do porasta svijesti o postojanju te povijesne tvorbe koju nazivamo »europskom kulturom« jer su nakon Drugoga svjetskog rata nacionalizmi činili daleko manju prepreku govorenju o zajedničkom identitetu europskih naroda. Bila je to posljedica zanosa utemeljenoga na prividu čitava svijeta kako je izgradnjom jaltsko-potsdamskoga poslijeratnog poretka ujedno dokinut puni smisao samoga koncepta nacionalne države u čijim je temeljima neizbrisivo uvijek nacionalizam.²⁵ Iako se to već u Korejskom ratu 1950. godine ubrzo razotkrilo tek kao jedan kratkotrajni

privid sve do razine pričina, ta je iluzija opstala sve do naših dana. Najveća suvremena prepreka ipak opstaje u obličju nihilizma i pesimizma europske sekularizirane intelektualne elite.²⁶ Ipak, elitistički cinizam ne može obrisati povijesne slojeve kršćanstva u Europi tako lako, poglavito s obzirom na već konstatiranu činjenicu da je europsko kršćanstvo ujedno povijesna, politička, pravna i društvena činjenica, a ne samo religijska, kako to neki suvremenici žele prikazati. Upravo je riječ o tome da duhovna činjenica kršćanstva ima utjecaj na sve aspekte današnjega europskoga čovjeka, unatoč slojevima sekularizacije i ateizacije. Tek jedna od njenih vrijednosti »trajnijih od mjedi« jest i današnje samoshvaćeno konstituiranje čovjeka na temeljima individualizma i osobne odgovornosti, od konstatiranja čega ne bježi ni Dawson:

»Ovaj duh moralnoga nastojanja i ova svijest o osobnoj odgovornosti ostale su trajne značajke zapadne kršćanske kulture – čak bi se moglo dokazivati da su ovo njene bitne značajke i da su njima uvjetovana sva njena izvanjska politička i materijalna dostignuća.«²⁷

U današnje je vrijeme poprilično hrabro i odvažno odbiti mehanički razmišljati u okvirima tobožnjega prevladavanja kategorija europocentrizma i odlučno postaviti tezu kako je Europa, kao zbiljska, pa samim time i neizbrisiva povijesna činjenica, uzrok postojanju i nacionalnih država i ideala kozmopolitskoga liberalnoga poretka ujedno. Kako nas historiografija podučava, povijesni fenomeni u pravilu gotovo nikada nisu monokauzalni. Jednako tako, politička i gospodarska ekspanzija Europe u ranom novom vijeku nije toliko plod puke imperijalističke želje za eksploatacijom, kako se to običava jednostrano tumačiti, nego je u znatnijoj mjeri posljedica kompleksnih povijesnih okolnosti koje, svaka za sebe, imaju ako ne opravdanje, onda barem u povijesti duboko smještene uzroke vlastitoga nastanka (od ekonomskih zahtjeva pronalaska novoga puta do Indije uslijed osmanlijskoga zauzimanja Carigrada, preko znanstvenih razloga uslijed rasprava o naravi kozmosa, sve do misionarskih razloga i potrebe za evangelizacijom nepokrštenih naroda itd.). To isto shvaćanje o Europi i europskome identitetu dijeli i Dawson:

»Europa je ipak nešto više od zbroja nacija i država europskoga kontinenta i nešto daleko više od jedne podvrste suvremene međunarodne zajednice. Ukoliko možemo kazati da postoji svjetska zajednica, ili svjetska civilizacija, tada moramo biti svjesni činjenice da je ta civilizacija čedo Europe. Ako je, pak, kako danas mnogi ljudi vjeruju, taj ideal svjetske civilizacije doživio

21

O procesu sekularizacije europske kulture vidi više u: C. Dawson, *The Judgement of the Nations*, str. 63–73.

22

C. Dawson, *Razumijevanje Europe*, str. 26.

23

Usp. Francis Fukuyama, *Kraj povijesti i posljednji čovjek*, prev. Rajka Rusan Polšek, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1994.

24

Usp. Johann Wolfgang Goethe, *Faust*, prev. Ante Stamać, Školska knjiga, Zagreb 2006.

25

O kompleksnim povijesnim procesima »dugoga trajanja« u »kratkom 20. stoljeću« vidi više u: Ian Kershaw, *Do pakla i natrag. Europa 1914. – 1949.*, prev. Vuk Perišić, Fraktura,

Zaprešić 2017.; Ian Kershaw, *Do nade i natrag. Europa 1950. – 2017.*, prev. Vuk Perišić, Fraktura, Zaprešić 2019.

26

Briljantan pregled mnijenja i svjetonazora mnogobrojnih intelektualaca između dvaju svjetskih ratova donio je hrvatski novinar, publicist i politički emigrant Bogdan Radica u zbirci intervjua s vodećim misliteljima svoja doba (Thomas Mann, Maksim Gorki, José Ortega y Gasset, Guglielmo Ferrero, Benedetto Croce, André Gide, Nikolaj Berdjajev i drugi). O tome vidi više u: Bogdan Radica, *Agonija Europe. Razgovori i susreti*, Disput, Zagreb 2006.

27

C. Dawson, *Razumijevanje Europe*, str. 24.

brodolom i prije nego što se uspio ostvariti, Europa ipak ostaje najrazvijeniji oblik društva što ga je čovječanstvo do sada upoznalo.«²⁸

Iz toga slijedi kako se budućnost Europe naprosto ne da vidjeti u političkom procesu federalizacije u obličju koncepcije tzv. »Sjedinjenih Europskih Država« koje je predlagao još i Winston Churchill, sasvim simptomatično izuzimajući Ujedinjeno Kraljevstvo iz njih, jer su europske nacionalne države formirane na osnovi nacija različitih jezika i političkih tradicija koje se iz vlastitih nacionalnih interesa mogu približavati, u smislu političko-vojnih blokova, što su kroz svoju dugu povijest nerijetko i činile, ali njihove političke subjektivnosti ne mogu se ukinuti tim približavanjem, čak i ako je odricanje od dijela svoga suvereniteta, paradoksalno, ujedno i potvrđivanje njegove egzistencije. Starovjekovna i srednjovjekovna povijest, doduše, poznaju takve političke procese nestanka naroda kao povijesnih tvorbi, no u novom vijeku na djelu je bio proces integracije naroda u nacionalne političke zajednice, što je u apsolutnom smislu omogućilo nastanak i nacionalizma kao određene nadideologije. Pojam je to koji možemo koristiti za nacionalizam s obzirom na njegovu dugotrajnost i pobjedonosnu žilavost u borbi s ostalim ideologijama (u 19. stoljeću sa socijalizmom i liberalizmom, a u 20. stoljeću s komunizmom i do neke mjere s fašizmom), a i u današnje vrijeme primjećuje se odupiranje nacionalno-suverenističkih snaga tendencijama ukidanja neovisnosti i suverenosti nacionalnih država te prebacivanja njihovih ingerencija na nad-državne tvorbe i multilateralne organizacije globalnoga dosega. Integracija nacionalnih zajednica u 19. st. i početkom 20. st. proces je koji nije ireverzibilan, nego je moguće i suprotno – naime, dezintegracija nacionalnih zajednica, što je proces koji je već na djelu globalističkim povezivanjem država, no ono barem zasada ne pokazuje suviše vidljive rezultate s obzirom na sve mogućnosti koje taj projekt kao svoju podršku ima. Dezintegracija onoga integriranoga u organicističkom rječniku može biti iskazana kao proces odumiranja onoga živoga, govorili u spenglerovsko-biologističkom smislu o degeneraciji ili u nietzscheansko-kulturalističkom smislu o dekadenciji.²⁹

3. Povijesna zbiljnost europskoga identiteta

Ukoliko povijesni razvoj promatramo kao nužno stupnjeviti proces – naime, ako priroda ne čini skokove, povijest to čini u još manjoj mjeri – utoliko se i današnju krizu europskoga identiteta nužno mora promatrati kao rezultat povijesnoga slijeda i sedimentacije duhovno-povijesnih slojeva koji tek zajedno čine jednu organsku cjelinu. Iznimka u tome svakako nije ni europska povijest. Upravo se analizirajući različite stupnjeve povijesnih procesa najbolje može razumjeti sadašnjost i imati tako što sigurniji putokaz za budućnost.³⁰ Europska kulturna povijest sačinjava jezgru europskoga nacionalnog identiteta, i to kao zajedničkoga identiteta koji dijele svi europski narodi. Uzimajući u obzir da je upravo kršćanstvo njegova bit i najtrajniji izraz kolektivne europske memorije, možemo zajedno s Dawsonom europsku kulturnu povijest nedvojbeno podijeliti na njeno pretkršćansko, kršćansko i pokršćansko doba. Prectkršćansko doba poklapa se ujedno u velikoj mjeri i sa starovjekovnom poviješću, a dijeli se pak na razdoblja helenizma i uspona rimskoga svijeta. U razdoblju helenizma, Grci su postali samosvjesni u sukobu s azijskim Perzijancima, također indoeuropskim narodom, i počeli njegovati svijest o samima sebi kao slobodnim ljudima uslijed pripadnosti zajedničkoj helenskoj kulturi. Sve je više u grčki narodni duh prodirala ideja da su upravo grčki polisi dio-

nici zajedničke kulturne baštine (jezika, religije, filozofije, političkoga uređenja) i da se kao takav zajednički kolektiv razlikuju od perzijskih osvajača. Ta je helenska kultura kasnije, u vrijeme Aleksandra Velikoga i njegovih nasljednika, sve više prodirala na Istok, ali nauštrb ignoriranju barbarskih europskih naroda zapadno i sjeverno od tadašnjega grčkoga kulturnoga prostora. U isto vrijeme, počinje uspon Rima kao presudne i do danas nenadmašive, uzorite političke zajednice koja je imala velike zasluge u sustavnom kulturnom, a ponajprije u pravnom posredovanju između helenskoga Istoka i barbarskih plemena zapadne Europe. Bogato duhovno nasljeđe antičkoga svijeta (grčka filozofija i rimsko pravo) posredovano je u velikoj većini novopridošlim barbarskim narodima koji će ga posve produktivno prisvojiti i na takvim temeljima razviti srednjovjekovnu kršćansku civilizaciju.³¹

Kršćansko se doba europske kulturne povijesti kronološki može preklapati s kasnoantičkim i srednjovjekovnim razdobljem europske povijesti.³² Naime, uz taj sjaj rimske imperijalne svjetovne vladavine, nova snažna i potentna duhovna snaga u obličju Katoličke crkve iskoristila je i ugled latinske kulture u posredovanju, naravno uz pomoć kršćanske vjere, između latinske Europe i barbarskih plemena na sjeveru, iako je kršćanstvo po svom iskonu vjera podrijetlom s Bliskoga Istoka. Upravo zato i Dawson govori o novom kršćanskom dobu europske kulture koje dijeli na razdoblja oblikovanja zapadnoga i istočnoga kršćanstva, srednjovjekovno kršćanstvo od 11. do 15. st., kao proširenje i ispunjenje Franačkoga kraljevstva/carstva Karla Velikoga i njegovih nasljednika koji su same sebe promatrali kao Božji »izabrani narod« uslijed činjenice da su jedino germansko pleme koje je primilo kršćanstvo u katoličkom, a ne arijanskom obliku preko Wulfile, te na razdoblje vjerskih podjela u okviru humanističke kulture od 16. do 18. st. Upravo je tada univerzalna duhovna vlast Crkve ograničena svjetovnom vlašću vladara tijekom raspadanja jedinstva kršćanske ekumene i stvaranja novoga oblika europskoga jedinstva utemeljenoga na humanističkoj kulturi intelektualne elite. Ipak, izrazito je bit-

28

Ibid., str. 34–35.

29

Usp. Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte*, sv. 1–2, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1920. – 1922.; Friedrich Nietzsche, *Rođenje tragedije*, prev. Vera Čičin-Šain, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1983. Dawson je o dezintegraciji zapadne civilizacije gotovo proročki pisao u samom jeku Drugoga svjetskoga rata 1942. godine u svojoj knjizi *The Judgement of the Nations* u kojoj mu je temeljna postavka kako Europi zbog njenih dubokih kulturnih korijena ne prijeti toliko opasnost od novonastajućih ideologija, osobito od ateističkoga komunističkoga sustava, jer se on neće moći dugotrajnije održati, nego upravo od pobjede liberalno-demokratskih sekularizirajućih snaga nad onima totalitarnima. Bila je riječ o pogrješnoj vrsti pobjede. O tome vidi više u: Michael J. Keating, »Introduction«, u: Christopher Dawson, *The Judgement of the Nations*, The Catholic University of America Press, Washington D. C. 2011., str. VII–XVIII.

30

O pravilnostima i zakonitostima u dinamičkom kretanju svjetske povijesti vidi više u: Christopher Dawson, *The Dynamics of World History*, The New American Library, New York 1962.

31

Usp. C. Dawson, *Razumijevanje Europe*, str. 36–40.

32

O srednjovjekovnoj povijesti i ulozi kršćanstva u nastanku europske civilizacije vidi više u opsežnom djelu: Christopher Dawson, *Religion and the Rise of Western Culture. The Classic Study of Medieval Civilization*, Image Books, New York 1950. Ovdje bismo uputili i na djelo sličnih ambicija i znanstvene akribije: Peter Brown, *The Rise of Western Christendom. Triumph and Diversity, A.D. 200–1000*, Wiley-Blackwell, Oxford 2013.

no primijetiti kako je to već bilo jedinstvo na svjetovnim, a ne na vjerskim temeljima kao dotad.³³

Posljednje razdoblje europske kulturne povijesti u punoj mjeri predstavlja pokršćansko doba – preklapa se s novovjekovnom poviješću – koje se dijeli na razdoblja revolucija i sekularizma, ponajprije obilježenim, u bitnome smislu protukršćanskim, pokretom prosvjetiteljstva i njegovom gotovo iracionalnom vjerom u Razum, koje traje od druge polovice 18. sve do 19. st., uz izuzetak Engleske kao zemlje općenito razborito nesklone naglim revolucionarnim gibanjima i predane svojem konzervativnom shvaćanju političkoga poretka još od samih početaka Francuske revolucije i kraha *ancien régimea*.³⁴ Ipak, prosvjetiteljstvo još uvijek predstavlja svojevrsnu tradiciju koja je do neke mjere oblikovala današnji zajednički europski identitet. Prije svega, mislimo na onaj vid prosvjetiteljstva koji se u povijesno-filozofijskom smislu oslanjao na racionalizam Descartesa, Spinoze i Leibniza, no to je tek prosvjetiteljsko naličje. Ono što je prosvjetiteljstvo donijelo sa sobom ogleda se i u kritičkom pristupu stvarnosti koja će s protokom vremena naprosto prerasti u apsolutnu kritiku svega postojećega, poglavito u određenim oblicima filozofije 20. stoljeća. Dawson zato, govoreći o naravi prosvjetiteljstva, i zaključuje:

»Istina je da su vode toga pokreta, poput Voltairea, u stanovitom smislu bili dobri Europljani, duboko svjesni jedinstvenih dostignuća europske kulture. No u isto vrijeme ništa nije moglo izmaći njihovoj razornoj kritici. Apstraktnim pojmovima: Razum, Istina i Civilizacija oni su se poslužili kao oružjem i napadali svaku istinu, potkopavajući temelje na kojima je počivala tadašnja europska kultura.«³⁵

Posljedica toga razdoblja prosvjetiteljstva i njegova dominantnoga intelektualnog svjetonazora bit će u političkom smislu liberalna demokracija, u ekonomskom kapitalizam, a u geopolitičkom zamjenjivanje antagonističke prakse ravnoteže sila nakon Napoleonova pada jednim uspješnim pokušajem realpolitičke međunarodne suradnje uspostavljene na Bečkom kongresu 1815. godine, bez nacionalističkih predrasuda tako dominantnih na konferenciji u Versaillesu 1919. godine ili utopističkim iluzijama o idealima bratstva cijeloga čovječanstva poput onih iz 1945. godine prilikom osnivanja Organizacije ujedinjenih naroda. Razdoblje nakon revolucionarne 1789. godine bit će obilježeno intelektualcima koji će se napajati na izvorima prosvjetiteljstva i nositi sa sobom duhovni impuls sekulariziranoga humanizma (Auguste Comte, Ludwig Feuerbach, Karl Marx, Friedrich Nietzsche, Sigmund Freud itd.).³⁶

Nakon razdoblja revolucije i neminovnoga procesa sekularizacije, zbog nedostatka duhovnoga jedinstva europskih država, slijedilo je neumitno raspadanje Europe u dvama svjetskim ratovima u 20. st. i, s obzirom na njeno političko-ekonomsko samouništenje i moralno posrnuće, gubljenje vodeće uloge u svijetu. Ono što je poglavito karakteristično za taj krah Europe jest američko i sovjetsko preuzimanje vodeće uloge u svjetskoj geopolitičkoj konstelaciji sila. Još od doba moćnoga Rimskoga imperija Europa nikada nije izgubila primat sve do svjetskih ratova u 20. stoljeću. No Dawson smatra kako sadašnja europska kriza, sudeći prema povijesnim iskustvima propasti starijih kultura, nužno mora biti privremenoga karaktera jer je u Europi i dalje prisutan nevjerovjatan dinamizam, makar bio tek politički i ekonomski, što je ipak svojevrsni znak životnosti europske kulture.³⁷

»Međutim, pravi problem nije političko pitanje europske federacije ni praktično pitanje europskoga ekonomskog ustrojstva. Najvažnije je pitanje kako sačuvati duhovno naslijeđe Europe i kako zapadnoj civilizaciji vratiti osjećanje zajedničkoga cilja. [...] Razdoblje materijalnoga na-

pretka vrlo često može biti vrijeme duhovnog nazadovanja, kao što i mračno doba materijalnoga razaranja i ekonomskog nazadovanja može poroditi novu duhovnu energiju.«³⁸

Hladnoratovska bipolarna podjela Europe na istočni i zapadni dio tek je odraz dugotrajnih mijena i podjela inherentnih europskim državama, no simptomatično je da je takva podjela Europe, odnosno još specifičnije, Njemačke, ujedno predstavljala i podjelu svijeta na dva suprotstavljena ideološka bloka. Naime, ako se podjela svijeta vrši u vidu podjele Europe, onda se podjela Europe vrši u vidu podjele Njemačke. S time se slaže i Dawson kada konstatira da je najporaznija značajka svijeta nakon Drugoga svjetskog rata, a koja se osobito očituje u rasprostranjenoj nezainteresiranosti zapadne i srednje Europe za desetak naroda istočne Europe, kao i Baltika, koji s njima imaju daleko više zajedničkih duhovnih vrijednota, ponajprije zbog katoličanstva, nego što to ima, primjerice, pravoslavna Rusija. Prema Dawsonu, europski identitet nije bio toliko ugrožen hladnoratovskim okolnostima, nego ponajprije opasnošću da se iznevjeri vlastita duhovna i kulturna povijesna baština.³⁹ Svekolika poslijeratna europska stvarnost uzroke je svoje propasti mogla i morala pronaći u procesima formiranja velikih političkih zajednica, osobito u novovjekovnoj srednjoj i istočnoj Europi. Iznimno visoka stopa heterogenosti unutar Pruskoga Kraljevstva, Habsburške Monarhije, Osmanskoga Carstva i Ruskoga Carstva uvjetovala je i sasvim specifične vidove koegzistencije različitih naroda unutar svake od tih političkih zajednica.⁴⁰ Njihov nestanak s političke i povijesne pozornice otvorilo je toliko velik geopolitički vakuum koji je najčešće bio popunjavao ratnim sukobima vrlo velikoga intenziteta u međuraću koji su iza sebe ostavljali samo »krvava prostranstva«.⁴¹

»Ne možemo nikada dovoljno istaknuti činjenicu da oba svjetska rata, neuspjeh Lige naroda i opći krah europskoga poretka nisu nastali, kako tvrde marksisti, kao neizbježna posljedica ka-

33

Usp. C. Dawson, *Razumijevanje Europe*, str. 41–47.

34

Usp. Edmund Burke, *Razmišljanja o Francuskoj revoluciji*, prev. Nikica Petrak, Politička kultura, Zagreb 1993. Možda i ponajbolji suvremeni konzervativni filozof i apolog konzervativizma bio je Roger Scruton. O političko-filozofijskom argumentu za konzervativizam i optimističnom pogledu na razrješavanje krize europskoga identiteta vidi više u: Roger Scruton, *A Political Philosophy. Argument for Conservatism*, Bloomsbury Academic Publishing, London, New York 2006.

35

C. Dawson, *Razumijevanje Europe*, str. 200.

36

Usp. George Weigel, »Introduction«, u: Christopher Dawson, *Understanding Europe*, The Catholic University of America Press, Washington, D. C. 2009., str. VII–XV, str. X.

37

Dawsonu je bilo i više nego jasno da isključivo politika i ekonomija nikada neće moći predstavljati posve trajan temelj za produktivno jedinstvo Europe u cjelini, zbog čega

je, u konačnici, toliko naglasaka i stavljao na domenu kulture i religije, odnosno na kršćanski svjetonazor općenito kao na takav mogući temelj. O tome vidi više u: Stjepo Bartulica, »Kultura kao temelj europskog jedinstva u svjetlu misli Christophera Dawsona«, *Nova prisutnost* 9 (2011) 3, str. 577–589.

38

C. Dawson, *Razumijevanje Europe*, str. 53.

39

Usp. G. Weigel, »Introduction«, str. VII.

40

Usp. Manfred Rauchensteiner, *Prvi svjetski rat i kraj Habsburške Monarhije 1914. – 1918.*, prev. Andy Jelčić, Matica hrvatska, Zagreb 2018. Riječ je o iznimno opsežnoj studiji o kraju Austro-Ugarske Monarhije i posljedicama toga događaja po male srednjoeuropske narode.

41

Usp. Timothy D. Snyder, *Krvava prostranstva. Europa između Hitlera i Staljina*, prev. Vuk Perišić, Fraktura Zagreb 2018.

pitalističkog sustava, već, sasvim jednostavno i izravno, kao posljedica ove europske dvojnosti – kraha četiriju vojničkih imperija u istočnoj Europi i dalekosežnih promjena do kojih je dovelo ustrojstvo novoga sustava država koji će preuzeti njihovo mjesto.«⁴²

Nije uzalud spomenuti i kako su korijeni Njemačkoga Reicha, Austro-Ugarske Monarhije i Ruskoga Carstva, što će ponajviše odrediti sudbinu Europe u 20. stoljeću, bili u prosvijećenoj apsolutističkoj i birokratskoj državi (izgrađenima u okružju prosvjetiteljske filozofije) pruskoga kralja Fridrika II. Velikoga (1740. – 1786.), austrijskoga cara Josipa II. (1780. – 1790.) i ruskoga cara Petra I. Velikoga (1682. – 1725.), a kasnije preobličenih u Treći Reich pod vodstvom Adolfa Hitlera i SSSR pod vladavinom Vladimira Iljiča Lenjina i Josifa Visarionoviča Staljina. Što se tiče malih država izniklih iz pepela Osmanskoga Carstva i Austro-Ugarske Monarhije nakon Prvoga svjetskog rata, one su veoma blagonaklono gledale prema zapadnim idejama liberalne demokracije, osobito Česi i Slovaci, ali Njemačka i Rusija krenule su putem odbacivanja liberalizma kao neadekvatne forme za svoje najšire narodne slojeve, što, povijesnim očima promatrajući, nije bilo nimalo iznenađujuće. To nije ostalo tek na razini povijesnih reminiscencija i anegdota, nego je imalo velike posljedice na samu europsku ravnotežu sila. Primjerice, kao što su u 18. stoljeću Poljsko-Litavsku Uniju dijelili pruski kralj Fridrik II. Veliki i ruska carica Katarina Velika (1762. – 1796.), tako su to gotovo na isti način učinili Adolf Hitler i Josif Staljin 1939. godine s istim područjem srednje i istočne Europe tada tajnim odredbama Pakta Molotov-Ribbentrop.

Gledajući europsku povijest i moduse preživljavanja europskih naroda, možemo konstatirati kako se nakon svake europske katastrofe, novonastalu krizu pokušavalo rješavati uz pomoć apstraktnih ideala pretočenih u neki institucionalni okvir, bježeći od nacionalizma u utopijski internacionalizam, poglavito vidljivoga na primjerima Bečkoga kongresa 1815., Lige naroda 1919. ili Organizacije ujedinjenih naroda 1945. godine. Sve su to bili Europi, možemo sada iz današnje perspektive poprilično argumentirano izreći, sasvim neadekvatni oblici, što je već sredinom 20. stoljeća, netom po stvaranju UN-a, primijetio i Dawson:

»Ujedinjeni su narodi u svojoj biti kozmopolitska organizacija, oruđe idealne svjetske zajednice koja još ne postoji. Ona priznaje nacionalna prava i pravo na utjecaj, ali ne računa s onim povijesnim zajednicama naroda koje jedine omogućuju međunarodni poredak. [...] Nesposobnost da se prizna važnost ovih organskih kulturnih zajednica velika je slabost svih planova kojima je cilj stvaranje međunarodne organizacije utemeljene na apstraktnim pravima i jednakosti suverenih država ili na posve fizičkim mjerilima kao što su veličina ili broj stanovnika.«⁴³

Utoliko rješenje europske krize ne leži u slijepom preuzimanju renesansnoga Hobbesova ideala o apsolutnom centraliziranom suverenu kao izrazu suvereniteta na osnovi rimskoga prava,⁴⁴ bilo uobličena u diktatorskom vidu ideologija 20. stoljeća, bilo konstituiranoga u liberalno-demokratskom konceptu određene globalne nadvlade, nego u onom srednjovjekovnom poimanju Europe kao zajednice kršćanskih naroda. Ta srednjovjekovna koncepcija Europe nije nerealna utoliko što bi se pogrješno i površno pretpostavljalo kako u današnji povijesni kontekst treba vratiti ono što se u srednjovjekovnoj skolastici nazivalo *societas perfecta Christiana*, nego shvatiti kako nam taj model europskih država omogućava okvire unutar kojih možemo ostati na vrlo poznatom tlu.⁴⁵ Naime, tako izgrađena Europa podrazumijeva samu sebe kao jedinstvenu zajednicu, no koju ipak čini mnoštvo različitih naroda u svojim nacionalnim državama koje jedna prema drugoj stoje pod okriljem međunarodnih prava i obveza. Takve su političke zajednice bile svjesne da s

drugim europskim državama imaju zajedničku duhovnu baštinu koja se ogleda u zajedničkoj religiji i moralnom svjetonazoru, što ne mogu izbrisati čak ni višestoljetna neprijateljstva i rivalstva među njima. Čini nam se da je to jedini put koji Europi još preostaje – produktivno vraćanje i briga o korijenima na organski, a ne mehanički način. Naime, regeneracija i obnova europske kulture zahtijevaju od europskih nacija prikupljanje cjelokupne duhovne energije i potencijala o kojima zasad ne možemo niti slutiti da uopće postoje, što se može činiti utopijskim, no u bitnome smislu ono to ipak nije. Stoga, možemo u suglasnosti s Dawsonom i zaključiti:

»Meni se čini da ova tradicija nije samo uzvišenija, već da je ona usto bliža povijesnoj i sociološkoj stvarnosti od drugih.«⁴⁶

Zaključak

Prešli smo put filozofijskoga istraživanja na početku kojega smo jasno naznačili temeljne principe naših filozofijskih izvoda. Odredivši duh kao princip svega što jest, prepoznali smo njegova značajna i nezanemariva utjelovljenja u povijesti u sferi onoga političkoga, no ipak ponajprije na području onoga kulturnoga. Najviši pak izraz onoga kulturnoga, hegelijanski rečeno, predstavljaju domene umjetnosti, religije i filozofije. Upravo nam je u sferi religije i filozofije, odnosno u istraživanju kako se religijske predodžbe i filozofijski pojmovi kao ideje javljaju u povijesti, misao Christophera Dawsona bila siguran oslonac za naše vlastito istraživanje ideje europskoga identiteta i uvjeta mogućnosti njegova opstanka uopće. Naime, *egzistencija* nečega takvoga što bi trebalo biti europski identitet u ovom radu nikada nije dovedena u pitanje. Ona se uzima kao nešto *a priori* postojeće, no naše se istraživanje, prije svega, usredotočilo na što jasnije spoznavanje *esencije* toga identiteta. Zato je prvi dio ovoga rada strogo formalistički, u smislu određenja obrisa filozofijskoga istraživanja o naravi europskoga identiteta.

Također, da je taj europski identitet već duže vrijeme u stanovitoj krizi, nije nepoznanica, no najvažnije pitanje ostaje kako ju pokušati uspješno prevladati. Upravo je zato otvoreno pitanje nužnosti rasprava kako o naravi europskoga identiteta, tako i o mogućim razrješenjima krize u koju je upao. S obzirom na to da se kriza europskoga identiteta ogleda u sferi politike i ekonomije, brzopleto bi se moglo zaključiti kako je nužno ponuditi političko i ekonomsko rješenje, po mogućnosti jačim političkim i ekonomskim vezivanjem europskih naroda i država u okvirima već postojeće Europske unije,⁴⁷ no mišljenja smo kako je europska kriza odraz duhovne krize europskoga

42
C. Dawson, *Razumijevanje Europe*, str. 59.

43
Ibid., str. 63.

44
Usp. Thomas Hobbes, *Levijatan ili građa, oblik i moć građanske i crkvene države*, prev. Borislav Mikulić, Jesenski i Turk, Zagreb 2004.

45
Usp. C. Dawson, *The Judgement of the Nations*, str. 125–138.

46
C. Dawson, *Razumijevanje Europe*, str. 67.

47
U ovom su stoljeću rasprave o naravi europskoga identiteta bile osobito žive uoči donošenja Ugovora o Ustavu za Europu (tzv. Europskoga ustava) iz čije je preambule »ispušteno« kršćanstvo. O tome vidi više u: Theodora Shek Brnardić, »Europski ustav i apologetika kršćanske kulture Christophera Dawsona (1889.–1970.)«, *Crkva u svijetu* 51 (2016) 1, str. 98–119.

čovjeka uopće, pa je stoga jedino pravovaljano rješenje ono duhovno, s obzirom na našu prethodnu postavku kako je upravo duh princip svega što uopće jest. Konzekventno, iz toga mora proizaći zaključak kako su upravo religija i filozofija, zajedno sa svojom dugom poviješću, pozvane ponuditi odgovore na suvremena pitanja europskoga čovjeka, a što tome dosad nije bilo tako, više je odraz njihove stanovite nemoći da prepoznaju vlastitu snagu, oslanjajući se na svoju povijest, koja leži u njima. Na području Europe, prije svega kao tvorbe duha, ta su pitanja upućena kršćanskoj religiji kao pravnoj, političkoj, društvenoj i povijesnoj činjenici prvoga reda, ne tek kao određenom obliku mnijenja i svjetonazora europskoga čovjeka.

Mogućnosti razrješenja krize europskoga identiteta mogu se tek nazrijeti kada prihvatimo da europski identitet ipak, prije svega, počiva na duhu. U tom smislu, taj temelj duhovnoga identiteta valja pronaći u sferi religije i filozofije. Kršćanska religija i filozofija, poglavito na način na koji su oblikovane kroz cijelo tisućljeće europske povijesti, pružaju nužan temelj za raspravu o nečemu tako zajedničkome svim europskim narodima kao što je to njihov europski identitet. S obzirom na prethodno spomenuti uvid kako je kršćanstvo i politička i povijesna činjenica, ono može pružiti filozofijsko-religiozni smjerokaz prema mogućem političko-pravnom uređenju europskih država, tim više što se dosadašnji globalističko-liberalni model Europske unije kao svojevrsne nad-države iscrpio i pokazao sve svoje slabosti. Krizu je, štoviše, upravo nužno pokušati razriješiti na duhovnom polju jer europsko razdoblje političkoga mira i ekonomskoga prosperiteta očigledno nije bilo dovoljno da zaustavi pojavu krize europskoga čovjeka u svim sferama njegove djelatnosti i života.

Da je to moguće, uvid u povijesnu stvarnost europskih naroda i država pruža nam dovoljno dokaza. Naime, europski je kontinent rijetko bio u dugim razdobljima mira, a međusobni ratovi europskih naroda i država uništavale su kontinent stoljećima, od čega je 20. stoljeće sa svojim totalitarnim ideologijama i svjetskim ratovima tek do apsoluta dovedeno žalosno stanje europskoga duha, a čini se da ni 21. stoljeće neće na europskome tlu biti ništa mirnije. Upravo to gubljenje primata Europe u geopolitičkom smislu kao da jasno ukazuje da ni sama Europa nije pozvana krenuti putem političke i ekonomske moći kao jedine svrhe svoga opstanka, nego biti središte i rasadište duha i kulture čitavoga svijeta. Kroz cijelu svoju povijest Europa je upravo to i bila. Vraćajući se korijenima europske civilizacije, možemo zaključiti kako je grčka filozofija bujala u polisima davno prije političkoga zlatnoga doba Periklove Atene, a rađanje grčke samosvijesti u borbi s Perzijancima pokazalo se kao prvi stupanj povijesnoga procesa rađanja i zajedničkoga europskoga identiteta. Uzimajući pritom povijesne procese za sigurne vodiče, vjerujemo kako je upravo i europsko poslanje duhovnim oruđima prevladati sadašnju krizu vlastitoga identiteta i tako još jednom na najzorniji mogući način potvrditi činjenicu da Europa nije puki kontinent, političko jedinstvo, gospodarska moć ili vojna snaga, odnosno da nije samo to, nego ponajprije tvorba duha i njemu najprimjerenije boravište.

Ivan Smiljanić

**Historical and Philosophical
Research of the European Identity**

Abstract

This paper investigates the assumptions and ways of understanding the idea of European identity on a spiritual basis, or more specifically, the conditions of possibility for the interpretation of European identity in the context of studying the common cultural history of the European nations. Since our source of interpretation of European history is the principle of the spirit, which in the historical sphere is primarily embodied in the domain of that which is cultural, whose representation is the life of the spirit in art, but primarily in philosophy and religion, we chose the work of British philosopher and cultural historian Christopher Dawson, who demonstrates, in an exemplary way, what we care about most in this paper. Taking into account the hierarchy of degrees of reality – spirit, culture, religion – Dawson constructs the concept of European identity, by definition already common to all European nations as historical creations, interpreting European culture as an expression of the organic. That is exactly why we can talk about the roots of European identity. In terms of all the above said, a common European identity, based on European culture, has its roots in the Christian philosophy and religion, which, according to Dawson, is not a mere idealistic fact, but an expression of historical, political, social, and legal reality.

Keywords

Christopher Dawson, culture, religion, Christianity, Europe, identity, cultural history, spirit